

Машарипова Данахан Атабековна  
Ўқитувчи, Тошкент шаҳар Учтепа тумани  
Ички ишлар вазирлигининг ихтисослашган мактаб-интернати

## ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК РОМАНЧИЛИГИДА АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АНЪАНАЛАРИ

**Аннотация:** Мақолада ўзбек романчилиги мактаби асосчиси Абдулла Қодирий анъаналарининг ижодий ўзлаштирилиши, адиб ижодий тажрибаларидан фойдаланишнинг янги давр романчилиги ривожига ижобий таъсири масаласи таҳлиллар асосида ёритиб берилган.

**Калит сўзлари:** роман, Абдулла Қодирий, бадиий тасвир, образ.

MASHARIPOVA DANAXAN ATABEKOVNA  
Teacher, Uchtepa district, Tashkent city  
Specialized boarding school of the Ministry of Internal Affairs

## TRADITION OF ABDULLA KODIRI AND UZBEK NOVEL OF THE INDEPENDENCE PERIOD

**Annotation:** The founder of the Uzbek School of Romantism has been explored by the analysis of the creative use of Abdulla Kodiri`s talents, and the positive impact of his use of literary experience on the development of modern romance.

**Keywords:** novel, Abdullah Kadiri, artistic image, image.

Миллий истиқлолга эришиш учун фидойилик кўрсатган ва шу руҳни бадиий санъат намуналарига сингдиришга уринган жаҳид адабиёти вакиллари меросига қизиқиш, бугунги кунда кўпчилик ижодкорлар фаолиятида кузатилди. Бошқача айтганда, эрк ва мустақиллик, янгилик ва тараққиёт учун кураш жараёнлари кечган XX аср бошлари адабиётини

кузатиш, реалистик прозанинг шаклланиш босқичи ҳисобланган жаид адабиёти анъаналари ютуқларидан фойдаланишга интилиш ҳаракатлари янги давр адабий жараёни учун хос хусусиятлардан биридир. Аслида романнинг янги жанр сифатида ўзбек адабиёти майдонида кириб келишида ҳам ижтимоий-тарихий, маданий, адабий омиллар сабаб бўлган. Эрка, истиқлолга бўлган интилиш, миллатнинг маънавий оламини бадиий акс эттириш иштиёқи ижодкорларнинг қалб тубида ётган эҳтиёжи эдики, ана шу эҳтиёж давр адабиётида реалистик романнинг шаклланиш даврида қўлга киритилган ютуқлар, тажрибаларга эргашишнинг асосларидан бири эди.

М.Алининг “Улуғ салтанат”, У.Ҳамдамнинг “Мувозанат”, “Сабо ва Самандар”, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, Т.Жўраевнинг “Бозор дунё”, А.Саиднинг “Кўчада қолган одам”, Ш.Бўтаевнинг “Кўрғонланган ой”, Л.Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” каби романлари муваффақиятини таъминлаган омиллардан бири анъанавий реалистик романчиликдаги тажрибаларда қўлга киритилган ютуқларнинг ўзлаштирилганлигидир.

Истиқлол даврида реалистик услубда яратилган анъанавий романларда ўзбек романчилик мактабининг моҳир усталари Абдулла Қодирий, Ойбек, Садриддин Айний, Абдулла Қаҳҳор кабилар ижодий услубида синалган тажрибалар асос бўлди.

Истиқлол даврида ўзбек романнывисларининг сюжет, композиция, бадиий тасвир, образ яратиш, персонажларнинг руҳий оламини ифода этиш, характерлар динамикасига ҳамда воқеалар ривожиддаги драматизмга риоя қилиш кабилар борасида эришган натижалари уларнинг атоқли адиб Абдулла Қодирий анъаналарини ўзлаштиришга интилганлигини кўрсатади. Адабий тажрибалар ҳам ёзувчининг ижодий имкониятларини бойитиши учун ёрдам беради.

Бугунги романнывислар устоз адиблар тажрибасида синалган усулларни ўзлаштиришга, бойитишга интилдилар. Жумладан, ўзбек романчилик мактаби асосчиси Абдулла Қодирий услубига хос бўлган куйидаги жиҳатларнинг ижодий ўзлаштирилганлигини кузатиш мумкин:

***- Асар воқеалари марказида оила ва муҳаббат мавзуси ёритилса-да, ушбу масалаларни ижтимоий муаммолар билан уйғунликда тасвирлаш.***

Қодирий асар сюжети давомида бир-бирига муҳаббат қўйган икки ёшнинг фожиасига давр, атроф-муҳит, ёвуз кучлар ва уларнинг шахсий истакларини амалга ошириш йўлидаги жоҳилликлари, “ота-она” орзуси, яъни ўша замондаги типик ва номаъқул одатлар сабаб бўлганлигини ёритиб беради. У.Ҳамдамнинг “Сабо ва Самандар”, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, Тилаволди Жўраевнинг “Бозор дунё” романларида ҳам оилавий-маиший муносабатлар билан боғлиқ ҳолатда ижтимоий муносабатлар ёритилади.

***- Ижобий қаҳрамонларни меҳр билан тасвирлаш, салбий персонажларга муаллиф антипатиясининг яққол сезилиши. Қаҳрамонларнинг ташқи кўриниши, жисмоний қиёфасини маънавий қиёфасига мувофиқ тасвирлаш*** (Бундай усул аслида А.Қодирий услубида халқ оғзаки ижоди таъсири асосида ўзлаштирилган). Ушбу хусусиятни истиқлол даврида яратилган жуда кўп намуналар мисолида кузатиш мумкин. Албатта, қаҳрамонлар портрети уларнинг ички оламига берилган характеристика ёзувчининг ижодий ниятини юзага чиқаришга ёрдам берувчи муҳим воситалардан бўлиб хизмат қилади.

***- Воқелар ва характерларни бадиий далиллаб бориш.*** А.Қодирий “Ўткан кунлар” романида оила ва муҳаббат масалалари тўғрисида сўз юритишга киришар экан, дастлаб, қаҳрамонларнинг бу борадаги қарашларини баён этади, яъни воқеларнинг кейинги оқимида китобхонни тайёрлаб боради. Ушбу поэтик усулни У.Ҳамдамнинг “Мувозанат”, “Сабо ва Самандар”, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор” романлари асосида айниқса яққолроқ кузатиш мумкин. “Бозор” романи қаҳрамони Фозилбек “Ўткан кунлар” қаҳрамони Отабекни, Фозилбекнинг отаси Юсуфбек ҳожини эслатади. Иккала асарда ҳам ўз аксини топган воқелик, маиший ва ижтимоий муносабатларнинг бадиий ифодаси қаҳрамонлар қарашлари ҳамда тақдиридаги ўхшашлик ва яқинликлар асарда Қодирий анъаналарининг уйғунлаштирилганлигини кўрсатади.

**- Миллийлик ва миллий урф-одатларнинг асар конфликтда муҳим аҳамиятга эгаллигига диққат қаратиш.** Маълумки, “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” ўзбек миллий менталитетини ёрқин бўёқларда акс эттирган романлардир.

Қодирий қаҳрамонлари тақдирига асарда тасвир этилаётган халқнинг миллий менталитетидан келиб чиққан ҳолда ўзгалар аралашувига, маҳалла, оиланинг бошқа аъзолари муҳокамаси остида ҳал қилинишига диққат қаратади ва ҳатто бу ҳолат қаҳрамонларнинг фожиасини ташкил қилувчи сабаблардан бўлиши мумкинлигини бадиий далиллаб беради. “Агар Абдулла Қодирий Отабек билан Кумушни ўз замонасининг ҳукмрон “одати”ни рад этувчилар сифатида тасвир этса, тарихий ва психологик ҳақиқатни бузган бўлар эди”.

**-Эпизодик қаҳрамонлар характерини ҳам бадиий мақсадни ёритиш даражасига кўра далиллаб бориш.** “Ўткан кунлар” романида Ҳасанали, Тўйбека, Хушрўйбиби, Уста Олим каби қаҳрамонлар тасвири фикримиз асос бўлади. Масалан, Улуғбек Ҳамдамнинг “Мувозанат” романида ҳам асарда иштирок этган кўпчилик қаҳрамонлар ёзувчининг бадиий ниятига кўра далиллаб борилади. Жумладан, Миразим, Саид, Захро, Амир каби қаҳрамонлар характерининг бадиий асосланиши китобхоннинг турли ижтимоий қатламларда ҳаракат қилаётган инсонлар феъл-атвори ва қарашлари тўғрисидаги тасаввурини кенгайтиришга хизмат қилади.

**- Киритма ҳикоя орқали бадиий далиллаш, характерларни психологик асослаш.** Абдулла Қодирий романда воқеалар ривожини ҳаракатлантириш, китобхонни ишонтириш мақсадида (масалан, Отабекнинг тез-тез Марғилонга бориб келган пайтларидаги бошпанаси қаерда бўлганлигини далилайди. Отабекнинг Марғилонга келиб-кетиб туришлари ва ёвуз кучлар устидан ғалабаси ҳақида қайнотасига хабар етказувчи воситачи образини киритади). Қолаверса, Отабекнинг руҳий ҳолатларини асослаш (масалан, унинг ўзга бир тақдирдан ўз тақдирига ўхшашлик ва фарқлар кидириши, ўй-мулоҳазаларга берилиши, натижада хулосалар чиқаришга

уриниши, изтироблари) мақсадида Уста Олим ва Саодатнинг муҳаббатли кечмиши ҳақидаги ҳикояни асарига киритма ҳикоя тарзида киритади. Улуғбек Ҳамдам романининг дастлабки қисмларида келтирилган Нодир ва Нилуфар ҳақидаги ҳикоя ҳам асарга қизиқарлилик ва серқирралик бағишлаши каторида, ундан Самандар ва Сабонинг кейинги тақдирига ишора қилиш мақсади киритилган. Чунки бу икки тақдир эгаларининг кайғусига нафс, жоҳиллик, ўзгалар қадр-қиммати, инсонлик рутбасини писанд этмаслик, кўнгили интилишларини тушунмаслик сабаб эди.

Абдулла Қодирий ўз идеалларини бетакрор бадиий шаклда ифода эта олган ижодкордир. Адиб ижоди бадииятини таъминлаган ана шу каби услубий ўзига хосликлар ўзбек романчилиқ мактабини эпик тасвир анъаналари билан бойитди. Янги давр миллий романчилигида йигирманчи асрда шаклланган ўзбек романчилиқ мактаби тажрибалари ўзига хос йўсинда давом эттирилди. Адабиёт тарихининг дурдона асарларида қўлланилган поэтик гўзалликлар, илғор анъаналар ютуқларини ўзлаштириш янги даврда романчилиқ ривожини таъминлаган муҳим омиллардан бўлди.

#### **Адабиётлар рўйхати:**

1. Давронова Ш. Истиқлол даври ўзбек романчилиги ва Шарқ адабиёти. – Т.: Наврўз, 2019
2. Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У., Шарафиддинов О. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1999.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Т.: O'qituvchi, 2005.
4. Қодирий А. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994.